

O POTREBE TEÓRIE DEJÍN FILOZOFIE

ELENA VÁROSSOVÁ

O význame dejín filozofie niet už dnes temer vôbec sporu. Aj keď sa v ich samom ponímaní a spracovaní mienky značne rôznia, v tom sa (až na ojedinelé hlasy) zhodujú, že bez dejín filozofie nemožno správne a hlboko pochopiť vývin ľudského myslenia ani prítomný stav, ktorý myslenie — predovšetkým vo svojej špecifickej forme filozofii — dosiahlo. Majú teda nielen význam všeobecno-historický, ale aj aktuálno-filozofický, vyplývajúci z nevyhnutnej spojitosti prítomného štádia filozofickej problematiky so všetkými jej predchádzajúcimi štádiami, s celým jej historickým vývinom. Na významnosť tohto spojiva poukázal výstižne už G. W. F. Hegel, zdôrazňujúc, že aj keď sa činy minulosti zdajú na prvý pohľad akoby historické a ležiace mimo našej skutočnosti, sú de facto minulými iba jednou stránkou. „Vskutku však, čo sme, sme zároveň historicky alebo presnejšie povedané: ako je minulosť v tejto oblasti, v dejinách myslenia, iba jednou stránkou, tak je v tom, čo sme, to spoločné a trvácne spojené s tým, čo sme historicky. To, že dnes máme uvedomenú rozumnosť, nevzniklo bez prostredníctva a iba z pôdy prítomnosti, je v nej rozhodne dedičstvo a skôr výsledok práce všetkých pokolení ľudských.“¹

Práve najpodstatnejšia úloha vedeckých dejín filozofie spočíva vo vyzdvihnutí tejto ich vnútornej spojitosti s myšlienkovými snahami vlastnej doby, ukazujúc na historickom vývine filozofickej problematiky celú dynamickú škálu tohto procesu, cieľ a význam myšlienkových bojov, zrod, odumieranie a znovunastavenie filozofických otázok a celkovú zákonitosť tohto vývinu, čím nám približuje vlastnú podstatu filozofickej činnosti vôbec.

Nejdeme tu vypočítavať ďalšie dôvody, pre ktoré je potrebné venovať sa dejinám filozofie a pre ktoré neobstojí téza o „únikovosti“ práce v tejto disciplíne, o nepotrebnom historizme a archivárstve, ktoré sa tak často adresujú pracovníkom v oblasti dejín. V dielach klasikov, naopak, nájdeme veľmi časté exkurzie do dejín filozofie i nespočetné poznámky k ich všeobecným teoretickým problémom. Systematické a dôkladné vyrovnanie sa s minulosťou pokladajú za samozrejmu úlohu pre materialistických filozofov. Lenin napr. konštatoval vo *Filozofických zošitoch*, že pokračovanie v diele Heglovom a Marxovom musí spočívať v dialektickom spracovaní dejín ľudského myslenia, vedy a techniky. Lebo filozofia, ako aj história ľudského myslenia vôbec, interpretovaná z idealistických hľadísk, nepodávala pravdivý obraz o osudoch svojho vývoja. Vyviesť ich zo spleti premenlivých náhľadov, dať im onú vnútornú zákonitosť a logiku, ktorá sa napriek zdanlivej chaotickosti a náhodilosti prejavuje vo všetkých historických javoch, zostalo ako nevyriešená

¹ Hegel G. W. F., *Filosofie umění a náboženství*, Praha 1943, 13—14.

úloha pre marxistických filozofov. Pritom — ako hovorí Engels — „nejde vôbec o to, aby sa celý myšlienkový obsah oných dvetisíc rokov (t. j. idealistického svetonázoru od časov Grékov — pozn. E. V.) jednoducho zavrhol, ale o to, aby bol podrobený kritike, aby sa získali výsledky, vylúpnuté z pominuteľnej, falošnej, lež pre svoju dobu a beh vývinu nevyhnutne idealistickej formy“.²

Tento veľký kriticko-prehodnocovací proces dejín filozofie ešte — na našu škodu — marxistickí historici filozofie dostatočne nezvládli. Alexandrove pokusy o dejiny filozofie nepriniesli očakávaný výsledok a diskusia prebiehajúca okolo nich ukázala, že je tu celý rad otvorených, podstatných i parciálnych metodologických problémov, o ktorých treba diskutovať a s ktorými sa treba vyporiadať, ak nechceme zostať pri všeobecných, abstraktných konštatáciách.

Na mnohé z týchto problémov sme narazili aj pri našej práci v dejinách slovenskej filozofie a tak z vlastnej potreby prichádzame k záveru, že ešte stále sa treba vracať k niektorým základným problémom marxistického spracovania dejín filozofie.

Vychádzame z principiálneho stanoviska, že dejiny filozofie sú vedeckou disciplínou a že teda oproti empiricko-pozitivistickým alebo jednostranne subjektívnym prístupom k nim musia stavať na objektívnom a v súlade s vedeckými poznatkami vypracovanom chápaní svojho pojmu predmetu a metódy. Nemôže byť sporu o tom, že ktorákoľvek disciplína sa stáva vedeckou iba vtedy, keď má jednoznačne určený a vymedzený svoj predmet a vypracované vedecké metódy práce. Na otázku, či je v dejinách filozofie (ako vede) možné takéto určenie, odpovedáme kladne, opierajúc sa pritom o teoreticko-metodologické výdobytky historického a dialektického materializmu, ktoré umožnili prestavbu všetkých spoločensko-historických vied na vedeckom základe.

Prirodzene, vec nie je celkom taká jednoduchá, ako sa zdá na prvý pohľad. Každý historik filozofie pobadá pri konkrétnej práci, ako ďaleko je od postavenia základných teoretických poznatkov k celkovému vybudovaniu teórie a odtiaľ k vlastnej materiálovej realizácii dejín filozofie. V tejto stati sa chceme pokúsiť na parciálnom probléme pojmu a predmetu dejín filozofie ukázať, aká dlhá a obťažná bola napr. už sama cesta k vedeckému nastoleniu týchto otázok, a ukázať ďalej, že sa samým týmto faktom ešte neotvorila nijaká samočinná cesta k dobrým a vedecky správnym dejinám filozofie. Je veľmi dobre známe, že napriek jasnému, všeobecne teoretickému základu sa aj mienky marxistických filozofov v niektorých otázkach koncepcie a ponímania predmetu dejín filozofie rôznia a že (pozri Alexandrove *Dejiny filozofie* a diskusiu okolo nich) všestranné vedecké zvládnutie tejto problematiky a najmä ich realizácia v praxi zostávajú zatiaľ viac-menej postulátom. Pritom si uvedomujeme, že vyriešenie týchto základných problémov je rozhodujúce. Ak je nie jasné, čo sú dejiny filozofie, čo do nich patrí, čo tvorí ich predmet a čo z toho vyplýva pre metódu, nesplnili sme elementárne teoreticko-metodologické predpoklady tejto disciplíny a akékoľvek výsledky musia byť už vopred pochybné. Skutočnosť, že sa marxistickým historikom filozofie nepodarilo ešte dosiaľ podať vskutku dobré syntetické dejiny filozofie, pripisujeme okrem celého radu bočných otázok aj tomu, že si úplne od základu nenastolili a neriešili teóriu dejín filozofie, ale že sa viac-menej uspokojili iba s prehodnotením starých hľadísk v duchu materialistickej teórie.

Prv ako by sme sa pristavili pri doterajších výsledkoch marxistických filozofov

² Engels F., *Ludwig Feuerbach...*, Bratislava 1949, 68, 69.

na tomto poli, nazdávame sa, že nebude od veci podať krátky historický prehľad vývinu tejto problematiky. Pokladáme to za užitočné jednak preto, aby sme lepšie videli rozdiel medzi predchádzajúcimi pokusmi o dejiny filozofie a požiadavkami ich vedeckej koncepcie, jednak preto, aby sme z podnetných náhľadov minulosti čerpali poučenia tam, kde túto vedeckú koncepciu treba ešte dodnes dotvárať a rozpracúvať.

Prirôdzené, nie je cieľom tejto práce riešiť otázky, ktoré nadhazuje. Chce sa v nej zdôrazniť iba skutočnosť, že sa otázka dejín filozofie, ktorá bola v minulosti takou závažnou súčasťou filozofickej práce (mnohí ju považovali priamo za úvod do filozofie), u nás často neprávom zanedbala a podcenila. V súvislosti s tým zostala aj marxistická teória dejín filozofie; nahrádzali ju metodologické závery historického a dialektického materializmu, ktoré tvoria v podstate iba teoretický základ tejto disciplíny ako vedy. Mnohí marxisti sa odvolávali na klasikov, akoby oni sami boli s touto vedou skoncovali a akoby sa teda nebolo treba starať o jej teóriu.

V našej stati ide práve o to, upozorniť na nesprávnosť týchto náhľadov a nadhodiť niekoľko závažných problémov teórie dejín filozofie, k vypracovaniu ktorej — iste — prinúti marxistických historikov filozofie najbližšia budúcnosť.

*

Ako sme už povedali, základnou otázkou dejín filozofie — ako každej inej vedy — je vyjasnenie si otázok pojmu a predmetu. Ak však nahliadneme do najrôznejších dokumentov, náčrtkov učebníc a dejín filozofie od najstarších čias až podnes, vidíme v týchto otázkach značnú odlišnosť. Súvisí to nepochybné s faktom, že dejiny nejakého predmetu (v našom prípade dejiny filozofie) sú ovplyvnené vo veľkej miere predstavou, ktorú máme o predmete samom (teda o filozofii). Z priebehu dejín je ďalej známe, že sa nielen predstava o nejakom predmete historicky rôzne menila, ba čo viac, menil sa aj predmet sám, ako to zodpovedalo povahe vyvíjajúcej sa skutočnosti i povahe jej ľudského poznania. Filozofia mala v tomto ohľade oproti iným vedám ešte zvláštne postavenie, ako o tom svedčí historická oscilácia jej pojmu. Tak kým iné vedy (napr. fyzika, matematika, ale aj história atď.) mali skôr tendenciu svoj pojem a predmet aspoň v hlavných črtách jednoznačne určiť a definovať, zatiaľ vo filozofii boli veľmi dlho rozličné náhľady už o samých predpokladoch, t. j. o tom, čo filozofia je, čo má a môže dať.

Práve historická rekonštrukcia vývinu filozofie ukazuje — pri zbežnom pohľade a ak nevnikneme hlbšie do zložitosti a protirečivosti tohto procesu — také množstvo definícií, smerov, škôl, systémov atď. často navzájom nesúvisiacich a vzájomne si protirečiacich alebo sa i vylučujúcich, že mnohí historici filozofie zapochybovali pri pohľade na tento materiál o zmysle filozofie vôbec. Bolo treba určitého stupňa kritického poznania a historicko-vývinového chápania dejinných javov, kým sa vôbec objavila myšlienka zmysluplnosti rozmanitých filozofických náhľadov, kým sa preniklo k hlbším súvislostiam filozofických systémov a kým sa z množstva rôznorodého materiálu tradovaného pod menom filozofia vykryštalizovala filozofia ako špecificky vymedzená vedná oblasť.

Na tomto mieste nás nezaujíma oná historická variabilita pojmu a predmetu filozofie, ale predovšetkým s ním súvisiace zmeny predmetu a koncepcie dejín filozofie. Z histórie je vzťah medzi obidvoma jasný, lebo od toho, ako sa v ktorej dobe

ponímala a definovala filozofia, jej úlohy, aký bol jej obsah a rozsah, záviselo aj ponímanie predmetu jej dejín, určovanie okruhu problémov, hľadísk, spôsob triedenia a vysvetľovania historického materiálu atď. Preto dejiny filozofie nadobúdali charakter osobitnej „vedeckej“ disciplíny takou mierou, akou sa kryštalizovala sama filozofia ako veda a ako sa v nej usustavňovali základné vedecké kategórie, ako napr. kategória zákona, vývinu atď.

Táto súvislosť bola konečne jasná už mnohým historikom filozofie, ktorí sa — v súvislosti so vzrastom kriticismu vo filozofii — pokúšali o nové, kritickejšie poňatie tejto disciplíny. Tak napr. nemecký kantovský filozof Reinhold vo svojej stati *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie* z roku 1791 vyslovil domnienku, že „vedecké dejiny filozofie nie sú možné, dokiaľ sama filozofia nie je zvedčená, dokiaľ neexistuje jej systém vybudovaný na všeobecne platných, vedeckých zásadách“.³

Bolo by možné uviesť z dejín mnoho príkladov na ilustráciu poznatku o súvislosti poňatia dejín filozofie so stavom filozofie samej. Poukážeme aspoň na niektoré vybrané príklady, charakteristické pre významnejšie celky alebo epochy. Tak hneď pokiaľ ide o antiku. S predstavou a náhľadom starých filozofov o filozofii ako o láske k múdrosti a snahe po syntetickom vedení, ktoré by zhŕňalo všetky výsledky ľudského poznania, súvisí aj charakter prvých doxografických pokusov o jej zachytenie. Predmet filozofie bol tu temer neohraničený a pri dokumentačnom podávaní náhľadov označovaných menom „filozofia“ prevláda aj snaha po ich objektívnom a komplexnom vysvetlení. Pekne vedľa seba stoja tu náhľady prírodovedecké, metafyzické, etické, estetické, politicko-sociálne atď. a majú jediný zámer podať celkový obraz o vedení svojej doby a jej najvýznamnejších predstaviteľoch — filozofoch.

Stredovek so svojím nehistorickým a dogmaticko-teologickým postojom k otázkam filozofie má nepriaznivý postoj k dedičstvu antickej filozofie; otázkam vývinu filozofie nevenoval kladnú pozornosť. Ak sa vyskytli komentáre k tejto problematike, boli podnietené skôr pohnútkami ideologicko-náboženskými ako historicko-dokumentačnými.

Záujem o dejiny filozofie oživuje tak znovu až začiatkom novoveku. Pravda, prvé pokusy tohto druhu majú ešte veľmi mnoho podobného s antickou doxografickou metódou. Podmienky ich vzniku, renesančno-humanistická snaha o reštaurovanie názorov antických filozofov (stredoveká filozofia sa pripojovala až hodne neskôr) a prevaha staticko-mechanistického hľadiska na otázky vývinu určili vcelku ich ráz i rozpätie teoretickej problematiky. Okrem toho ponímanie filozofie ako súhrnu vedeckého poznania, jej stotožňovanie s poznaním vôbec, ktoré sa pretiahlo až hlboko do novoveku,⁴ je aj tu jedna z rozhodujúcich príčin, že sa dejiny filozofie ponímajú ako akási príručka k dejinám vedy a vedenia vôbec a že sa ich predmet priamo rozplýva pod množstvom polyhistorických faktov.

Neujasnenosť programu týchto opisov dejín filozofie⁵ kritizuje síce v úvode k svojim dejinám *Historica critica philosophiae* už Brucker, no ani on sa nevymanil

³ Cit. P a t o č k a J., *Dějepis filosofie a její jednoty*, Česká Mysl XXXVI, č. 2, 66.

⁴ Je známe, že ešte aj takí novovekí myslitelia, ako Bacon, Descartes, Newton, Leibniz zaraďovali svoje prírodovedecké poznatky pod všeobecný pojem filozofie a že proces osamostatňovania sociálnych vied sa definitívne uskutočnil až v priebehu 18. a 19. storočia. Za takéhoto stavu sa musel iba postupne meniť a vydiiferencovať aj pojem a predmet filozofie a v súvislosti s tým i dejín filozofie.

⁵ Ako najznámejšie uvádza Patočka Hornove sedemzväzkové dejiny filozofie, Johnsiu-sonove dejiny o antickej filozofii, Deslandove kritické dejiny filozofie a celý rad menších prác; pozri c. d., Česká Mysl XXXVI, 2.

z ich základných ťažkostí. Nielenže v jeho metóde prevláda tak isto ako dosiaľ staticko-dokumentačný moment a nejasnosť samého predmetu dejín filozofie, no okrem toho nešvára u neho — prirodzene, v dokonalejšej a vypracovanejšej forme — rezíduá stredovekého postoja k problémom filozofie. Pri podávaní historického materiálu sa síce snaží o nezainteresovaný a neosobný opis, avšak jeho pomer k dejinno-filozofickým útvarom je subjektívny, lebo je motivovaný náboženským autoritátorstvom. Vo väčšine z nich vidí prejav ľubovôle, poblúdenia a vzbury ľudského ducha proti pravde zjavenej v náboženstve. A tak ani zďaleka nedoceňuje význam obrovského materiálu, ktorý zozbieral, a neposúva teoretickú problematiku tejto disciplíny⁶ významnejšie dopredu. Ba možno sa oprávnene nazdávať, že svojou myšlienkou o postupnom zostupe filozofie a o samoúčelnosti filozofických útvarov značne podporil skeptické hľadisko osvietencov na dejiny filozofie. Celý rad ináč výborných a duchaplných príspevkov Voltairových, Diderotových, no najmä Condillacov *Traité de System* hovoria o historických prejavoch filozofie s odmietavou ľahostajnosťou, miestami iróniou a bez zmyslu pre historický vývin a vyhlasujú ich za rad domyselných omylov ľudského ducha.

Nedostatok kriticko-poznávačej metódy, rovnako ako nedostatok historicko-vývinového chápania dejinno-filozofických javov je typický pre prácu v tejto oblasti vcelku až po tzv. nemeckú romantiku. Z pozoruhodných postrehov, prenikajúcich k hlbšiemu zmyslu a jednote vývinového procesu filozofie — ako sa vyskytli napr. v náhľadoch Leibnizových, Degerandových, no najmä v náhľadoch kritických filozofov kantovského smeru — Reinholdových a Tennemannových,⁷ nemohlo sa ešte vyvinúť nové poňatie dejín filozofie. Filozofia sama sa musela dostať na vyšší vývinový stupeň, schopný poskytnúť novú teoretickú a metodologickú orientáciu svojim vlastným disciplinám, ako aj metodologickým otázkam vôbec.

*

Proces vývinu novovekej filozofie prebiehal pod vplyvom niekoľkých závažných faktorov, medzi ktorými nie na poslednom mieste stojí mohutný rozvoj prírodných vied a ich postupné vyčleňovanie sa z domény filozofie. Tým nielenže sa krok za krokom vymedzoval skutočný predmet filozofie a špecifická filozofická problematika, ale vo svetle rýchlo sa množiacich výsledkov osamostatnených vedných odborov musel sa meniť aj starý spôsob filozofovania. Postupnému nahľadávaniu podľahla najmä typická predstava špekulatívnych systémov o ukončenosti a absolútnosti ľudského poznania a jeho apriórnom pôvode. Celý rad pozoruhodnejších systémov od Descartesa cez Hobbesa, Locka, Kanta k Heglovi je už poznačený obrodným vplyvom pozitívnych vied, a to nielen v upresňovaní jej poňatia vlastného predmetu, ale najmä v pracovných metódach a výsledkoch bádania. Rozmáhnanie sa empirizmu, kriticko-poznávacích a porovnávacích smerov umožňuje analýzu stále širšieho okruhu faktov a prenikanie k ich vnútorným zákonitostiam. Prirodzene, špekulácia a konštruktivizmus, ktorými filozofia nahrádzala — v snahe o vybudovanie uceleného systému — často nedostatok skutočných faktov a poznatkov,

⁶ Pritom je Brucker skoro vo všetkej staršej literatúre o dejinách filozofie považovaný za zakladateľa tejto disciplíny a za otca dejín filozofie. Jeho veľké dielo vydané v rokoch 1742—1744 v šiestich zväzkoch a druhé prepracované vydanie 1747—1756 v siedmich zväzkoch sa tešilo veľmi dlho obľube a vážnosti u historikov-filozofov.

⁷ Pozri P a t o č k a J., c. d., Česká Mysl XXXVI, č. 2—3.

z jej metódy hneď nadobro neustúpili. Ak na jednej strane je pravda, že novovekú filozofiu hnal dopredu, ako hovorí Engels, stále rýchlejší a búrlivejší pokrok prírodných vied, tak na druhej strane je skutočnosťou, že v období do polovice 19. stor. väčšina prírodných vied sama zápasila o nové hľadiská a prekonávala počiatočné mechanistické štádium. Preto filozofia nemohla z tejto strany dostať často uspokojujúce odpovede na bohatstvo problémov, ktoré jej sám rozvoj prírodných vied predkladal.

A tak z hľadiska dialektiky vnútorného rozvoja poznania je zaujímavé, že práve za pomoci teoretickej špekulácie sa podarilo filozofii od Kanta cez Fichteho k Heglovi anticipovať také kategórie, ako vývin, zákonitosť a s ním súvisiace historické hľadisko, ktoré prírodné vedy iba neskôr pozitívne potvrdili. Na veľkej zásluhy tejto filozofie nemôže veľa ubrať skutočnosť, že tieto svoje hľadiská dokazovala predovšetkým vykonštruovanými súvislosťami a že popri geniálnych postrehoch „vyslovila aj mnoho nezmyslov“ (Engels). Práve Heglovo učenie završujúce obdobie špekulatívnej, no pritom revolučnými tendenciami sa plniacej filozofie, aj typickým príkladom na vnútorný rozpor medzi vykonštruovaným systémom s celým radom falšných, na hlavu postavených faktov a medzi epochálnymi postrehmi o vývojovom a zákonitom charakteere dejín a ľudského poznania vôbec. „Pravý význam a revolučný charakter heglovskej filozofie spočíval práve v tom, že sa raz navždy rozišla s predstavami o konečnej platnosti všetkých výsledkov ľudského myslenia a konania. Pravda, ktorú mala filozofia objaviť, neznamenal už pre Hegla súhrn hotových dogmatických viet, ktorým súc už raz objavené, musia sa ľudia len naspamäť učiť; pravda tkvela teraz v samom procese poznávania, v dlhom historickom vývine vedy, ktorá sa od nižších stupňov poznania dopracovávala ku stále vyšším stupňom poznania, no bez toho, že by sa vynájdением tzv. absolútnej pravdy dostala niekedy na taký stupeň, od ktorého by už nemusela ísť ďalej, kde by jej už neostávalo nič iné len zložiť ruky a obdivovať absolútnu pravdu.“⁸

Tak oceňuje Engels ten nový, prevratný moment v Heglovej filozofii, vďaka ktorému nastali lepšie časy aj pre dejiny filozofie. Veď skutočnosť, ktorou sa doteraz veda i filozofia zaoberala prevažne staticky vo forme nemenných, ukončených javov bez nevyhnutnej vnútornej súvislosti, Hegel postavil pod najvšeobecnejší princíp celého bytia, t. j. princíp pohybu a vývoja. A rozmanitosť foriem, javov a historických faktov, ktoré mechanicky zozbierané a priradené vyvolávali dojem náhodnosti, chaosu a neprekonateľných dualizmov, dostali nový zmysel v svetle učenia o dialektickej zákonitosti jednoty a boja protikladov ako hybnej sile vývojového procesu. Práve to boli tie filozofické hľadiská, na ktoré sa čakalo a ktoré mohli položiť aj vede o dejinách spoločnosti vôbec a dejinám filozofie zvlášť základné piliere vedeckému poňatiu. Prirodzene, u Hegla ide len o základné piliere, o veľkolepý postreh, ktorý bolo treba ešte uzemniť a vykonštruované súvislosti a zákonitosti nahradiť skutočnými. Heglova filozofia dejín vybudovaná na predpoklade, že rozum, idea ovláda svet a že všetko, čo sa v ňom deje, smeruje nevyhnutne k uskutočneniu tejto idey, bola apriórna konštrukcia. Rovnako špekulatívneho pôvodu je preto aj jeho myšlienka zákonitosti a vnútornej súvislosti všetkých dejinno-filozofických útvarov, pretože je koncipovaná iba vo sfére imanentno-logického vývoja idey.

V tejto súvislosti nám však nejde o analýzu onej stránky Heglových dejín filozofie. Zaujímá nás predovšetkým bohatstvo postrehov, ktorými vo svojich *Prednáškach o dejinách filozofie* začrel do problematiky tejto disciplíny a položil základ

⁸ Engels F., *Ludwig Feuerbach...*, Bratislava 1949, 9—10.

jej zvedčeniu. Zaujímá nás to tým viac, lebo nielen ďalší vývin dejín filozofie po idealistickej línii filozofie nepriniesol nijaký pozoruhodnejší pokus o riešenie týchto problémov ako Hegel,⁹ ale že Heglove dejinno-filozofické náhľady stali sa jedným z prameňov marxistického poňatia dejín filozofie a môžu slúžiť ako studnica výborných podnetov pre marxistických historikov filozofie aj dnes, keď sa — po prechodnom období podceňovania a zjednodušovania problémov dejín filozofie — znovu po zásluže oživuje ruch na tomto poli a pribúda pokusov o hlbšie zvládnutie tejto problematiky. Naše nasledujúce poznámky k Heglovým náhľadom chápeme v tomto zmysle, a preto im zámerne venujeme väčšiu pozornosť.

*

Ako metodologické východisko určuje si Hegel úlohu ujasniť problém pojmu a predmetu dejín filozofie. Poučený príkladmi z minulosti považuje nedostatok v týchto bodoch za základnú slabinu doterajšej práce v tejto oblasti; metóda, spôsob spracovania a hodnotenie je podľa neho v podstate už výsledkom celkového poňatia dejín filozofie a vymedzenia ich problému. V dovtedajších rukovätiach dejín filozofie sa s týmito základnými otázkami pracovalo príliš povrchné. Buď sa dejinám filozofie pripisovala funkcia výlučne deskriptívno-historická a predmet sa redukoval na výpočet závažnejších údajov o filozofii a náhľadoch filozofov, čo — logicky domyslené — muselo viesť k skeptickému postoju k tejto vede (lepši z prípadov bol ten, keď sa dejiny filozofie považovali za galériu hlúposť a omylov človeka ponárajúceho sa do myslenia a púhych pojmov, horši keď sa v nich videlo priamo poblúdenie ducha) alebo sa dejiny filozofie určovali z hľadiska kritického, kde už nešlo len o opisné podanie filozofických náhľadoch, ale aj o ich vzájomné porovnávanie a kritické posúdenie. Avšak ani v tomto poňatí, hoci charakterizuje vyššie štádium výskumu, nepožaduje sa od dejín filozofie to hlavné, čo — ako samostatná veda — majú dať: poznanie filozofie, pochopenie jej organizmu, peripetii jej vnútorného utvárania, rastu a zákonitosti, ktorými sa tento proces riadi.

Preto napr. ani z hľadiska takého, v Heglovom čase známeho historika filozofie, ako bol Tennemann, nemohol Hegel dosť dobre pochopiť, načo sa starať o filozofiu a jej pojmy, keď už apriórne pristupujeme k nim s kriticko-agnostickým postojom a miesto poznania pravdy uspokojujeme sa zisťovaním možností a hraníc, ktoré jednotlivých filozofov v minulosti obmedzovali. Pre spomenuté príčiny museli byť dejiny filozofie — súdi Hegel — v podstate nudnou a zbytočnou vedou. Mohol ich pestovať temer každý, kto sa naučil narábať zručne s historickými udalosťami a faktami a mal aspoň čiastočný záujem o filozofiu. Ak však nevníkame do povahy a zmyslu historických útvarov filozofie, ak nechopíme pravdu obsiahnutú v celku jej vývoja, dôvodí Hegel, potom je lepšie o filozofiu sa nestarať, lebo — obrazne povedané — v takomto prípade sa podobáme zvieratu, ktoré vypočulo všetky tóny hudby, do myslí ktorého sa však nedostalo jedno: melódia, organizujúci princíp týchto tónov.

V čom spočíva teda podľa Hegla kľúč na správne riešenie pojmu dejín filozofie? Je tu celý rad dôležitých momentov, lebo vybudovať teóriu nejakej vedy neznamená dať jej iba základ, ale vybudovať aj jej stavbu. Predovšetkým je nevyhnutné poro-

⁹ Celý rad heglovských kritikov, ako Zeller, Erdmann, Kuno Fischer atď., pozitivistov, ako Comte, Brentano, Überweg atď., filozofov rôznych škôl a smerov, napr. Dilthey, Windelband atď. nedosahuje koncepcnú úroveň Heglovu.

zumieť skutočnosť, že dejiny filozofie nie sú v prvom rade historickou vecou, že ich nepeštujeme z učeneckej záľuby o vonkajšie fakty minulosti, ale že sú záležitosťou filozofickou, vzťahujúcou sa na nepretržité, dnes i v priebehu stáročí aktívnu podstatu duchovnej činnosti, t. j. na vytváranie samého myslenia, na usústavňovanie samej filozofie. To, čo sa obyčajne podáva pod menom filozofia, t. j. okolnosti jej vzniku, šírenia, rozkvetu, úpadku, obnovy, dejiny jej učiteľov, šíriteľov, protivníkov, výpočet jej hlavných smerov, škôl, systémov, náhľadov, jej pomer k iným vedám a kultúrnym prejavom atď., to všetko je iba jedna, vonkajšia stránka. Vlastný predmet dejín filozofie tvoria činy a myšlienky, výsledky mysliaceho rozumu, ktorý preniká do podstaty vecí, prírody a ducha a vytvára tak najvyšší poklad — rozumové poznanie. Predmet dejín filozofie nemožno preto klásť mimo myšlienky, mimo historického procesu utvárania myšlienky.

To je prvý moment pre nové ponímanie dejín filozofie u Hegla. Možno povedať, že je to moment závažný a pozitívny. Dejiny filozofie sa ním vyzdvihujú z podradnej úlohy historicko-pasívnej vedy na úroveň filozofickej disciplíny s aktívnou úlohou byť spolutvorcom, súčasťou filozofického života každej doby. Zdá sa nám, že by nebolo od vecí pozastaviť sa aj dnes pri tejto otázke a preskúmať, v akom vzťahu sa ocitli dejiny filozofie k vlastnej teoreticko-filozofickej problematike dneška. V istom zmysle by sme zistili paradoxnú skutočnosť, že práve u nás na pôde marxistickej filozofie, ktorá je schopná vedecky riešiť teóriu dejín filozofie a uviesť do správneho pomeru jednotlivé stránky ich pôsobnosti — manifestačne s týmto programom aj vystupujeme — zatlačila sa akosi do pozadia stránka ich filozofického i historického významu. Pragmaticko-sociologické hľadisko nerešpektujúce často objektívnu vedeckú analýzu vývinu filozofie oslabilo najmä vzťah dejín filozofie k teoretickým snahám dneška, čo v budúcnosti bude treba radikálne naprávať.

Druhým závažným príspevkom pre nové ponímanie dejín filozofie je Heglovo vývinové stanovisko. Jeho teoretický výklad a zdôvodňovanie je síce úplne špekulatívne, no vo vzťahu ku konkrétnemu procesu filozofického vývinu obsahuje celý rad pozitívnych poznatkov.

Základný predpoklad Heglovej koncepcie vývinu, že skutočnosť, bytie je sústava vyvíjajúca sa zo stavu možnosti (potencia, an sich) prechádza rôznymi vývinovými štádiami do stavu skutočnosti (aktus, für sich) je aplikovaná aj na vývin dejín filozofie. Filozofia, t. j. tá časť absolútnej idey, v ktorej sa spredmetňuje všeobecná zákonitosť a podstata vecí, je rovnako jednou takouto vyvíjajúcou sa sústavou. V procese tohto vývinu exteriorizuje zo seba to, čo vnútorne osebe je, čo potenciálne v sebe od počiatku obsahuje.

Pre dejiny filozofie z toho plynie, že proces utvárania myšlienky a usústavňovania filozofie, ktorý majú sledovať, je jednotný organický proces a rôzne filozofie sú iba jeho rôznymi stupňami. Vznikáť znamená podľa Hegla vyvíjať, meniť sa, postupne sa prehľbovať, no pritom zostať jeden a ten istý. To je vnútorný profil vývinu, vnútorná zákonitosť sebarealizovania myšlienky, ktorá sa realizuje tým, že sa vyvíja, tvorí, a tvorí sa tak, že sa objavuje v rozličných stupňoch v diferencovaných podobách. Tieto stupne nie sú nič iné ako určité momenty jej vnútorného rozvinutia a zjasňovania.

Na ilustráciu svojej predstavy vývoja používal Hegel prirovnanie s vývojom semena alebo rozvojom rozumových vlôh človeka, ktoré sa z prvopočiatočného stavu nerozlíšeneho bytia (v ktorom sa v ideálnej jednote zahŕňa celá zložitosť budúceho organizmu) vyvíjajú cez rozmanité stupne — nevyhnutné to formy svojej existen-

cie — opäť k svojej jednote, vyššej jednote: zo semena opäť semeno — plod, z rozumnosti osebe, z vlohy pre rozumnosť rozumnosť pre seba, uvedomenie.

Predstava takéhoto organického procesu vývoja poskytuje Heglovi obraz aj o filozofii a jej dejinách. Filozofia nie je nič iné ako systém, celok a jednota myšlienky, dejiny filozofie sú zasa časové usporiadanie tohto vývoja myšlienky. Medzi obidvoma je určitá identita, určitá totožnosť: rozvoj dejín filozofie sleduje rozvoj logickej stránky filozofie. To konkrétne znamená, že filozofické sústavy v dejinách nasledujú po sebe tak, ako sa logicky odvodzujú pojmy z idey.

Z tohto poznatku vyplýva tretí závažný dôsledok pre nový pojem dejín filozofie. Je to poznatok o nevyhnutnosti a zákonitosti ich dejinného vývinu. Pri vstupe do dejín filozofie musíme sa zrieť akejkolvek náhodnosti a uvedomiť si, že celosť dejín filozofie vykazuje práve tak nevyhnutný a rozumný postup, ako vykazuje rozvoj pojmov vo filozofii. Iba pri povrchnom popise vývoja filozofických útvarov môžu sa zdať zákonité javy ľuhovými. Treba však pochopiť, že vonkajšie prostredie, ako aj čas sú iba určitým rámcom vnútorného rozvoja filozofie. A pre tento vnútorný rozvoj platí prísna zákonitosť, vnútorná dialektika útvarov, ktorá sa prejavuje nielen v imanentnej stránke vývinu filozofických systémov jedných z druhých, ale aj v súvislosti týchto rôznych foriem a fáz vývinu filozofie s objektívno-historickými podmienkami.

Podľa Heglovho náhľadu zasluhujú meno vedeckých dejín filozofie iba také dejiny, ktoré sa ponímajú ako zákonite sa vyvíjajúca sústava ideí, ako vnútorne nevyhnutný proces, ktorý vonkajšie okolnosti ani zásahy zo strany subjektívneho činiteľa nemôžu podstatne modifikovať. Je to proces finalitný, v ktorom všetko zákonite speje k vopred určenému smeru, k dokonalému rozvinutiu poznania, k seba-realizovaniu idey.

Tieto vývody majú prirodzene aj ďalšie vážne dôsledky. Podľa nich je totiž potrebné priznať nielen nevyhnutnosť a oprávnenosť existencie každej filozofie, ktorá v dejinách bola, ale aj fakt, že žiadna nevymizla z dejín bez stopy, že všetky sú zachované v konečnom výsledku ako momenty jedného celku. Filozofické systémy sa síce navzájom popierajú a vyvracajú, avšak toto popieranie neznamená zničenie. Možno ho skôr porovnať k vnútorne nevyhnutnému momentu negácie, ktorý je vlastný každému vývinu. Vývoj stromu je napr. poprením semena, kvet je poprením listov, plod konečne je poprením kvetu. Aby sa však plod stal skutočnosťou, museli mu predchádzať všetky spomínané fázy.

Podobne aj dejiny filozofie predstavujú celý rad vývinových stupňov. Tieto sú dôkazom, že filozofické systémy boli na jednej strane čímsi obmedzeným, nehotovým, no na druhej strane musia ukázať, že v každom z nich bolo aj čosi kladného, pravdivého a teda aj večného. Podiel pravdivosti a pozitívnosti sa postupom času stupňuje, ako to zodpovedá logickému zdokonaľovaniu myslenia. Počiatočné filozofie sú najchudobnejšie a najabstraktnejšie: idea je v nich pojmove najmenej určená, prevláda skôr cit a bezprostredný názor. Postupný vývoj prináša ďalšie prehĺbovanie v pojmovom chápaní a vyjadrení idey. Mladšie, novšie filozofie sú preto vyvinutejšie, bohatšie a hlbšie; posledný útvar tohto dejinného pohybu musí byť najvyšší, lebo je logickým a historickým završením celého predchádzajúceho vývinu, výsledkom dlhého myšlienkového zápasu, jednotou rozmanitých hľadísk a názorov, je súkusom celých dejín.

Poznajúc tieto zákonitosti dejín a ich nezvratnosť, musíme — hovorí Hegel doslovne —¹⁰ pristupovať k filozofickým dielam historicky a vysvetľovať ich iba

¹⁰ Hegel G. W. F., c. d., 53.

z nich samých a z podmienok, v ktorých vznikli. Nemožno požadovať od žiadnej filozofie to, na čo pri jej zrode nebol čas a podmienky, ani ju vysvetľovať pojmami, ktoré nepatria k myšlienkovkej úrovni onej doby. Každá filozofia je vcelku zvláštny vývojový stupeň a má svoje určité miesto, z hľadiska ktorého možno postihnúť jej najpravdepodobnejší význam a hodnotu. Každá filozofia je nevyhnutne dieťaťom svojej doby, je zajatá v jej obmedzenosti alebo vyjadruje záujmy jej primerané. Z toho plynie, že žiadna filozofia ani nemôže prísť skôr, kým nedozreje jej čas a oživovanie starých filozofií je uvádzanie múmií do života.

Zdalo by sa, že Hegel dochádza — z hľadiska jeho imanentizmu paradoxne — ku konštatovaniu, že „akokoľvek je filozofia ako myšlienka, chápanie ducha určitej doby apriórna, je v podstate tiež rezultátom...“¹¹ Vznik a výskyt určitej filozofie sa totiž viaže aj na určité historické podmienky, na určitú dobu, tvárnosť národa, ako aj iné spoločensko-duchovné podmienky, ktoré túto tvárnosť zaisťujú.

Tak filozofia, ktorá nevyhnutne existuje napr. uprostred kresťanstva, nemohla sa vytvoriť v Ríme, pretože podstata, substancijnosť ducha obidvoch týchto epoch je rozdielna; prirodzene, táto rozdielnosť súvisí predovšetkým s osobitnými historicko-vývinovými podmienkami, charakterizujúcimi obidve tieto epochy. Tak isto aj počiatok filozofie je viazaný na určité objektívne podmienky, na určitú vývinovú úroveň národa a jeho myslenia. Preto nemožno hovoriť o počiatkoch filozofie u orientálnych národov, ale iba u Grékov, u ktorých potreby ducha dosiahli taký stupeň a tak prenikli všetky ostatné zložky života, že myslenie bolo donútené obrátiť svoju pozornosť k všeobecným predmetom a snažiť sa uviesť rozumový poriadok do prirodzeného stavu vecí.

Aj v ďalšom sledovaní filozofického vývinu si všíma Hegel všade objektívno-historické podmienky i stav a vzťah ostatných vedných oblastí k filozofii. Filozofia mu nepredstavuje izolovanú oblasť, aj keď sú súvislosti, do ktorých ju zasadzuje, mystifikované a vykonštruované. Filozofia, keďže má za základ ten istý spoločný koreň — ducha doby — ako ostatné ideovo-kultúrne prejavy, líši sa od nich iba tým, že je najvyšším stupňom celej tejto duchovnej hierarchie, že je podstatou celého stavu svojej doby. V nej sa ako v jednotnom ohnisku zrkadlí celý mnohotvárný život každého dejinného momentu. Filozofia v tomto zmysle je priamo totožná so svojou dobou, odzrkadľuje verne jej veľkosť alebo nepatrnosť a hovorí výrazne o jej celkovom charaktere.

Dejiny filozofie musia preto sledovať filozofický proces nielen zo stránky imanentného vývinu, ale v ňom musia racionálne zahŕňať aj moment historickej súvislosti, aj moment vecnej súvislosti filozofie, napr. s náboženstvom, umením, politickými dejinami atď. Pri všetkých týchto aspektoch sa musí dbať predovšetkým o to, aby dejiny filozofie nezabíjali do vonkajších nepodstatných opisov a hromadenia faktov. To, čo je tu hlavné, to je vyzdvihnutie objektívnych zákonitostí a všeobecného stavu. Práve tým, že dejiny filozofie ukážu, ako sa myšlienková a historická skutočnosť zákonite vytvára, že za rôznosťou a náhodnosťou jej komponentov objavja spoločný tvorivý princíp — ducha doby — prispievajú k hlbšiemu pochopeniu povahy i celkovej výstavby skutočnosti, o ktorej tak mnoho filozofov vyhlasovalo, že je nepoznateľná.

To je zhruba Heglova koncepcia dejín filozofie a jej hlavné problémy. V porovnaní s dovtedajšími náhľadmi v tejto oblasti bol to obrovský skok dopredu a predpoklad vedeckých dejín filozofie vôbec. Aj keď totiž u Hegla ide o koncepciu špekulatívnu, je jeho myšlienka objektívnej zákonitosti a jeho vývinové poňímanie

¹¹ Hegel G. W. F., c. d., 63.

už predchodcom skutočne vedeckého hľadiska. Lenin napr. píše vo *Filozofických zošitoch* v súvislosti s tým, že Heglov „vnútorný duch je irealistický, mystický, ale veľmi hlboký pohľad na historické príčiny udalostí. Hegel podriaďuje dejiny úplne kauzalite a tisíckrát hlbšie a bohatšie chápe kauzalitu ako množstvo „učencov“ dnes“.¹²

A tak, ako v otázkach vývoja vôbec, stáva sa aj tu Heglovo stanovisko východiskom marxistickej koncepcie dejín filozofie. Marx a Engels objavili v Heglovi záblesk nového epochálneho pohľadu na históriu ľudstva. Veľmi výstižne to napísal Engels: „Heglov spôsob myslenia sa vyznačoval oproti spôsobom myslenia všetkých ostatných filozofov obrovským historickým zmyslom, ktorý bol jeho základom. Aj keď bola forma akokoľvek abstraktná a idealistická, predsa len jeho rozvíjanie myšlienok išlo vždy paralelne s rozvíjaním svetových dejín a toto rozvíjanie malo byť vlastne iba overením onoho. Aj keď tým bol správny pomer (medzi myslením a skutočnosťou) prevrátený a postavený na hlavu, predsa len všade prenikal do filozofie reálny obsah, tým skôr, že sa Hegel na rozdiel od svojich žiakov nehonosil nevedomosťou, ale bol jednou z najvzdelanejších hláv všetkých dôb. Hegel sa prvý pokúšal dokázať v dejinách vývoj, vnútornú súvislosť a i keď sa nám dnes mnohé z jeho filozofie dejín zdá viac ako podivné, je veľkoleposť jeho základného poňatia ešte dnes obdivuhodná, najmä ak s ním porovnáme jeho predchodcov alebo dokonca tých, ktorí sa po ňom púšťali do všeobecných úvah o histórii. Vo *Fenomenológii*, v *Estetike*, v *Dejinách filozofie* — všade sa uplatňuje toto veľkolepé poňatie dejín a všade sa látka preberá historicky, v určitej, aj keď abstraktne prevrátenej súvislosti s dejinami.

Toto epochálne poňatie dejín bolo priamym teoretickým predpokladom nového materialistického nazerania a už tým bol daný bod, na ktorý mohla nadviazať aj logická metóda.“¹³

Tu sa jasne konštatuje, no súčasne aj vymedzuje vzájomný vzťah medzi Heglovými dejinno-filozofickými náhľadmi a Marxovým objavom materialistického poňatia dejín. A netreba zvlášť zdôrazňovať, že až tento objav, t. j. aplikovanie materializmu na oblasť kultúrno-ideových a spoločenských javov mohol sa stať základom vskutku vedeckej teórie dejín filozofie, ku ktorým bolo treba od Hegla urobiť práve tento kvalitatívny skok. Aby sa totiž dejiny filozofie stali vedou, musel sa objasniť predovšetkým skutočný pomer medzi bytím a myslením a musel sa zlikvidovať idealistický predsudok, na ktorom ešte výlučne staval aj Hegel, že idea, duch je tvorcom skutočnosti, ktorý jej určuje zákony a ktorý ju riadi. Tak isto sa museli na vedeckej báze riešiť otázky historického vývinu dejín a objaviť ich prirodzené zákonitosti. Za tieto významné objavy vďačíme zakladateľom marxizmu, ktorí v dialektickom a historickom materializme sformovali vedeckú teóriu prírody a spoločnosti, objektívnu vedu o základných všeobecne platných zákonoch prírodného i spoločensko-historického vývinu.

Je prirodzené, že z hľadiska marxistického dialektického a historického materializmu sa mení veľmi podstatne aj poňatie a postavenie vedeckých disciplín, najmä spoločenskovedných. Do tohto okruhu spadajú aj zmeny, ktoré sa odohrali v ponímaní filozofie. Filozofia stráca predovšetkým svoj transcendentný a metafyzický charakter a stáva sa vedou s objektívnou sociálnou funkciou, ktorá napriek tomu, že rieši najvšeobecnejšie teoretické problémy bytia a myslenia, je v úzkej spojitosti

¹² Lenin V. I., *Filosofické sešity*, Praha 1945, 130.

¹³ Marx K., Engels F., *Vybrané spisy I*, Bratislava 1952, 332—333.

so životom, mení a vyvíja sa v súlade s potrebami doby a spoločnosti. Súčasne so zaradením filozofie do systému spoločenských vied reviduje marxizmus aj dlhý spor o jej predmet. Skoncoval s nevyjasnenou otázkou kompetencie filozofie a rôznymi subjektivistickými alebo objektivistickými teóriami. Engels v *Anti-Dühringovi* a *Ludwigovi Feuerbachovi*, Marx v *Nemeckej ideológii* a *Biede filozofie* dôrazne pripomína, že v období súčasného rozvoja prírodných vied nemôže existovať žiadna špekulatívna nad alebo proti ich výsledkom postavená filozofia. Filozofia nemôže mať iný význam, ako byť vedeckým svetonázorom, teoretickým zovšeobecnením výsledkov skutočných vied, sumou vyabstrahovaných poznatkov z vývinového procesu prírody, poznania a histórie. V krátkosti definujú tak filozofiu ako vedu o najvšeobecnejších zákonoch skutočnosti, t. j. prírody, spoločnosti a myslenia.

Prírodzene, tieto zmeny v ponímaní a predmete dejín filozofie priniesli rozhodujúce zmeny aj pre koncepciu dejín filozofie. Sami klasici síce súvislé dejiny filozofie nepodali, máme však od nich rad monografických príspevkov (napr. K. Marx, *Nemecká ideológia*, *Svätá rodina*, *Bieda filozofie*, Engels, *Ludwig Feuerbach* — ak máme spomenúť len najhlavnejšie, v ktorých sa — aj keď nepriamym spôsobom — dotýkajú riešenia tejto problematiky). Vo všetkých ide síce predovšetkým o moment aktuálno-polemický a nie systematicko-historický. Jednako možno aj tu pobaďať, že autori — ani pri bojovnom zápale — nezjednodušujú problémy analýzy a hodnotenia filozofie, že ju nevytrhávajú z konkrétnych spoločensko-historických a teoretických súvislostí, na pozadí ktorých vznikla.

Popri klasikoch vyslovil neskôr rad pozoruhodných postrehov o dejinách filozofie G. V. Plechanov a sporadicky sa vyskytnú aj v prácach sovietskych a iných marxistických filozofov (u nás napr. E. Urx). Jednako zostalo veľmi dlho iba pri príležitostných prejavoch a všeobecných úvahách. Súviselo to nepochybne aj s tým, že celá skupina marxistických filozofov popierala vôbec význam dejín filozofie, nazdávajúc sa, že nástupom marxizmu sa skoncovalo s minulosťou a že sa netreba starať o „predhistóriu ľudstva“.

Problémy dejín filozofie vyvolali k intenzívnejšiemu životu najmä pedagogické a študijné potreby. Nedostatok syntetického výkladu — marxistického výkladu dejín filozofie — prinútil filozofov vrátiť sa znovu aj k tejto oblasti. Tak vzniklo kolektívne podujatie popredných sovietskych filozofov pod vedením G. F. Alexandrova, ktorého výsledkom sú známe *Dejiny filozofie* I, II.

Na oko sa iste nezdalo, že v tomto podujatí ide o nejakú ťažkú a zložitú úlohu. Vedecké vymoženosti dialektického a historického materializmu poskytujú dostatočnú oporu pri riešení základných otázok filozofie ako vedy a všeobecných zákonitostí jej historického vývinu, čo je vlastne primárnou podmienkou a východiskom pre správne poňatie vlastných, špecifických zákonitostí dejín filozofie. Historický materiál, aj keď skreslene a v prevrátenej podobe, bol zasa z najrôznejších, najmä pozitivistických učebníc dejín filozofie väčšinou známy. Bolo ho treba len skvalitniť a na originálnych prameňoch preveriť, čo sa javilo skôr ako úloha heuristická, nie koncepcná. Pokiaľ ide o ďalšie metodologické otázky, konkretizujúce predmet a poňatie dejín filozofie (ako boj materializmu s idealizmom, moment sociálneho a vedeckého pokroku, otázka straníckosti atď.), venoval im síce kolektív autorov určitú pozornosť, no nijako podstatne si tým svoju úlohu nekomplikoval. Bolo už zvykom uspokojiť sa viac s formálnym akceptovaním určitých poznatkov klasikov ako odvodením týchto zákonitostí zo samého rozboru materiálu. Kým však jednotlivé formulácie klasikov boli vždy podmienené konkrétnym rozborom určitého problému a presne k nemu sa vzťahovali (napr. u Engelsa v *Ludwigovi Feuerbachovi* analýza klasickej nemeckej

filozofie), zatiaľ sa v praxi historikov filozofie premenili tieto poznatky na hotové a vyčerpávajúce všeobecné poučky, ktorým už treba „materiál iba prispôbiť“.

Závažnú úlohu hrali tu aj objektívne politické a dobové podmienky, v ktorých sa práca na dejinách filozofie znovu rozbehla (kult osobnosti, nedemokratické riadenie vedeckého života, potláčanie kritiky, nedocenenie teoretických otázok). No v prvom rade poukazuje väčšina týchto prác vrátane Alexandrovej učebnice na nedostatočné odborné a teoretické zvládnutie tejto problematiky, príp. na jej zjednodušenie. Historici filozofie ako keby si neboli uvedomili, že koncepcia marxistických dejín filozofie a najmä zložitost metodologických problémov nie sú ešte vypracované. Poznanie všeobecnej zákonitosti dejín a jednotlivé konštatácie klasikov o charaktere ideovej tvorby (vzťah základne a nadstavby, triednosť vedy atď.) a o otázkach filozofie (protirečivosť materializmu s idealizmom, idealizmus ako výraz neprogresívnych sociálnych snáh atď.) sú síce podmienkou pre správny prístup k dejinám filozofie, no tým sa ešte všetky problémy nevyčerpali. Vlastný konkrétny pracovný postup, vlastná realizácia dejín filozofie vyžaduje riešenie celého radu ďalších otázok, spoľahlivú orientáciu v materiáli a najmä správne pochopenie historického materiálu. To je už tvorivá práca filozofická, ktorou sa preveruje aj odborná ideová úroveň pracovníkov.

Nedostatky v ponímaní dejín filozofie a v zjednodušení predmetu kritizovali, najmä v súvislosti s Alexandrovovou knihou, zásadne už sami sovietskí filozofi. V poslednom čase sa zjavujú aj u nás čím ďalej tým smelšie a hlbšie pokusy o riešenie metodologických otázok dejín filozofie. Jednako, čo ešte aj dnes v tomto smere chýba, je väčšia systematickosť a snaha o vybudovanie ucelenej teórie dejín filozofie, bez čoho nemožno vybudovať dobrý, syntetický prehľad o nich.

V tejto súvislosti sa nám zdá, že je veľká škoda, keď nevyužívame dostatočne také bohatstvo podnetov, akým by nám mohli slúžiť Heglove dejinno-filozofické náhľady. Pri štúdiu jeho teórie, postavenej vcelku špekulatívne, no pritom logicky dokonale vybudovanej a materiálne podloženej, nadobudne človek presvedčenie, že by odpadla veľká časť tápania v otázkach metodológie dejín filozofie, keby sme siahli aj k tomuto prameňu. Ak nie k inému, pomohol by nám Hegel k systematickejšiemu a správnejšiemu pracovnému postupu. Jeho exaktný spôsob v nastoľovaní problémov a odvodzovaní jednej otázky z druhej, jeho postup v riešení otázok od základných a všeobecných k parciálnym a jednotlivým je veľmi inštruktívny vzor pre prácu v dejinách filozofie vôbec.

*

Ako je to s dejinami filozofie u nás? Na našu škodu si často zastierame skutočnosť, že teóriu dejín filozofie nemáme zatiaľ kompletnejšie vypracovanú. Naše reči o prevahe marxistickej koncepcie dejín filozofie, o ich premene na vedu s exaktnou vypracovanou metodológiou a základnými pojmami zostanú iba abstraktnou možnosťou dovtedy, kým sa neskonecne so stavom diletantstva, pseudovedeckého improvizovania a vulgarizovania závažných teoretických problémov.

Je isté, že marxizmus a práve marxizmus má k vedeckým dejinám filozofie principiálne predpoklady. Ide len o to, neuspokojiť sa s možnosťou a dať aj práci v tomto odbore teoretickú programovosť. Podenkovosť, saturovanie chvíľkovej agitačno-propagačnej potreby a s tým súvisiace pristrihovanie faktov podľa jednostranných kritérií (čo sa doteraz pod firmou „vedeckých dejín filozofie“ v hojnej

miere robilo), zhadzujú túto vedu na úroveň rôznych subjektivistických výkladov.

Treba skončovať so stavom, keď v žiadnej marxistickej práci o dejinách filozofie (nehovoriac už o slovníkoch a encyklopédií) nemožno nájsť jednoznačnú a vskutku vedecko-objektívnu definíciu dejín filozofie. Čo vlastne má riešiť a vyriešiť táto veda? Aký je jej vzťah k prítomnosti, v akom pomere sú v nej stránka historická a filozofická? A ďalej, keďže poňatie nejakej vedy je v jadre už obsiahnuté v definícii jej predmetu, ako definuje marxizmus — v súvislosti s poňatím samej filozofie — predmet jej dejín a ako tejto definícii treba rozumieť?

Ak sa na jednej strane pod filozofiou rozumie veda o najvšeobecnejších zákonitostiach myslenia, prírody a spoločnosti a na druhej strane sa v dejinách filozofie redukuje ich predmet na zrod, vznik a vývin materialistického svetonázoru, nie je v tom určitá disharmónia a nejasnosť? Nezamieňa sa tu predmet dejín filozofie (ktorý podľa nášho úsudku musí zahŕňať celú širokú oblasť filozofickej tvorby z hľadiska prvej definície) s hlavnou vývinovou zákonitosťou (ktorú možno indukčívne na základe poznania historickej skutočnosti a preniknutia do jej vývojových tendencií naozaj označiť ako vývin materialistického svetonázoru)?

Nejasnosť v týchto otázkach môže aj naďalej zapríčiňovať v našej práci opakovanie chýb z minulosti. Z vedeckého hľadiska nemožno pravdaže predmet dejín filozofie chápať iba ako súhrn chronologicky usporiadaných náhľadov, spojených nejakým abstraktným pojmom filozofie. Dostali by sme sa tým rovno na pozitivistické stanovisko, ktorému splatil vo veľkej miere daň napr. Alexandrov. Je jasné, že už pri analýze faktov a ich vysvetľovaní musíme mať na mysli ich vývinovú zákonitosť, pretože ináč by sme nemali kritérium, z ktorého treba veci hodnotiť. To vlastne už veľmi dôrazne žiadal Hegel, aby v predmete dejín filozofie bola obsiahnutá aj zákonitosť ich vývinu. Preto pre neho boli dejiny filozofie takou sústavou a takou realizáciou myšlienky, ktorá sa vyvíja podľa imanentných a objektívnych zákonov.

Túto Heglovu požiadavku — prirodzene, z hľadiska materialistického — zdôraznil proti objektivistickej koncepcii Alexandrovej veľmi správne A. A. Ždanov, položiac ju za ústredný problém tejto disciplíny. Pravda, vo svojej definícii sa dopustil (podľa našej mienky) práve už spomínaného stotožnenia predmetu dejín filozofie s ich podstatnou zákonitosťou. Pojem materializmus je omnoho užší ako pojem filozofia a podľahli by sme tomu istému omylu ako filozofi minulosti, keby sme vychádzali zo súčasného vývinového štádia filozofie a našu vlastnú predstavu o filozofii by sme zovšeobecniť na predmet jej dejín, na predmet dejín vôbec. (Teologizujúci historici filozofie vidia v jej dejinách ešte i dnes postupný návrat k zjaveným pravdám a Hegel ich v duchu svojho fideistického náhľadu pokladal v konečnom dôsledku za sebarealizovanie idey — boka.) Práve pre určitú apriórnosť a apodiktickosť Ždanovovej formulácie mohli z neho vychádzať rôzne zjednodušujúce náhľady, podľa ktorých sa už vopred, bez objektívnej analýzy zavrhovalo a odsudzovalo to, čo nevyhovovalo určitej predstave „materializmu“. Ak sa historik filozofie aj dotkol takého Platóna, Berkeleyho alebo niektorého súčasného idealistu, bol to najčastejšie iba v negatívnom a pejoratívnom zmysle, opisujúc ho ako tmárskeho a perfídneho bojovníka proti materializmu a vedeckému pokroku.

K tomu ešte u mnohých vykladačov minulosti pristúpilo narušenie konkrétnych historických súvislostí vývinu filozofie a vulgárne, sociologické chápanie jej funkcie. Dejiny filozofie sa tým stali jednoduchou schémou: mali predstavovať vývin materialistického svetonázoru, nositeľom ktorého boli vždy pokrokové triedy, a idealizmus mal byť do nich prijatý iba ako neorganický činiteľ, výplod reakčných tried a zbraň na potlačanie pravdy a vedeckého poznania.

A predsa je v Ždanovovej formulácii položený základ k správne mu prístupu k dejinám filozofie. Treba však jeho definíciu v mnohom ohľade upresniť a položiť na širší základ; predovšetkým treba prekonať metafyzické chápanie zákonitosti v dejinách filozofie a nahradiť ho dialektickým. U Hegla napriek jeho špekulatívno-aprioristickému náhľadu na zákonitosť vývinu je konkrétna náplň tohto procesu vyličená plasticky, historicky verne a s naozajstným zmyslom pre dialektickú protirečivosť. U nás sa v posledných rokoch hovorilo síce o protirečivosti, no napr. zákonitosť vo vývoji materialistického svetonázoru sa chápala ako čosi priamočiare, tvoriace temer imanentnú líniu. Preto sa aj idealizmus priliepал k nemu iba ako neorganický moment, ako vonkajšia antitéza. Reálnosť a objektívnosť historického procesu, ktorý Marx po vzore Heglovom ponímal ako čosi, čo sa tvorí vo vzájomnom súvisе všetkých komponentov, ako čosi, čo aj keď je protirečivé, je nevyhnutné a v určitých medziach pozitívne, bola tým značne ochudobnená a zjednodušená. To prirodzene malo zhubný vplyv nielen na oblasť dejín filozofie, ale aj na niektoré iné historické disciplíny, a dokonca na súčasný filozofický rozvoj u nás. Keď sa ku filozofii pristupuje bez správneho poznania jej historického vývinu, bez prehľadu jej teoretických problémov a konkrétnych spôsobov ich riešenia, je vždy nebezpečenstvo mrhania tvorivých síl a upadnutia na pozície dogmatizmu.

Preto keď nastoľujeme otázku preverenia našej teórie dejín filozofie, máme na mysli — ako sme už povedali aj na začiatku — súčasne prospech, ktorý môže priniesť pre prácu v samej filozofii. Dejiny filozofie ako základná forma historického usústavnenia filozofie ako vedy môžu sa stať popri iných aktuálnych podnetoch jedným z prameňov oživenia filozofického ruchu u nás.